

PAULINA JABŁOŃSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

 <https://orcid.org/0000-0002-5514-3215>

e-mail: p.jablonska@uksw.edu.pl

GRANICE I GWARANCJE WOLNOŚCI SUMIENIA I WYZNANIA OSOBY MAŁOLETNIJ W PRAWIE KOŚCIELNYM KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO ORAZ WYBRANYCH KOŚCIOŁÓW I INNYCH ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W POLSCE

Limits and guarantees of conscience and religion of a minor
in the church law of the Roman Catholic Church
and selected churches and other religious organizations in Poland

Abstrakt: Celem tego artykułu jest omówienie przepisów prawa kanonicznego dotyczących wolności sumienia i wyznania osoby małoletniej w Polsce. W artykule zostanie omówiony system źródeł prawa kanonicznego Kościoła katolickiego a także aktualnie obowiązujące przepisy prawa kanonicznego zarówno Kościoła powszechnego, jak i wybranych kościołów partykularnych (diecezjalnych). Rozważania zostaną zakończone przywołaniem przepisów prawa kanonicznego i statutowego innych wybranych kościołów i związków wyznaniowych.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, osoba małoletnia, wolność sumienia i wyznania, Kościół katolicki, związki wyznaniowe.

Abstract: The aim of this article is to discuss the provisions of canon law regarding the freedom of conscience and religion of a minor in Poland. The

PAULINA JABŁOŃSKA – dr nauk prawnych, mgr lic. prawa kanonicznego, pedagog. Prelegentka polskich i międzynarodowych konferencji naukowych. Autorka dwóch monografii naukowych: *Wolność sumienia i wyznania osoby małoletniej w Polsce w latach 1918–2015* oraz *Dziecko jako podmiot wolności religijnej. Nauczanie religii w polskiej szkole publicznej a wolność sumienia i wyznania osoby małoletniej w świetle prawa świeckiego i kanonicznego*, a także kilkunastu artykułów naukowych z dziedziny prawa świeckiego i kanonicznego.

article will discuss the system of sources of canon law of the Catholic Church as well as the currently applicable provisions of canon law of both the universal Church and selected particular (diocesan) churches. The considerations will end with a reference to the provisions of canon and statutory law of other selected churches and religious associations.

Key words: canon law, minor, freedom of conscience and religion, Catholic Church, religious associations.

Zagadnienie uznania prawa jednostki ludzkiej do posiadania swobody w wyborze swojego światopoglądu i wyboru norm kierujących jej postępowaniem, jest obecne w życiu społeczeństw od najdawniejszych czasów. Rozważania na powyższy temat miały miejsce tak w przypadku tworzenia norm prawa pozytywnego – świeckiego, jak też w przypadku norm prawa kanonicznego.

Z uwagi na proces ewolucji systemów prawnych i początkowe ściśle związki prawa regulującego zagadnienie świeckie z prawem wyznaniowym, trwające aż do oddzielania prawa świeckiego od prawa kościelnego w okresie Oświecenia, zapatrywania na zagadnienie wolności światopoglądu prezentowane z punktu widzenia władzy świeckiej i duchownej były tożsame.

Pomimo tak znacznego zbliżenia instytucji władzy świeckiej i duchownej, podobnie zresztą jak i systemów prawa, nie doszło jednak nigdy do stworzenia państwa unifikującego władzę świecką i duchowną a tym samym uznania prawa kanonicznego za tożsame z prawem świeckim. Z tego powodu prawo kanoniczne funkcjonowało obok prawa świeckiego, posiadając własne organy ustawodawcze.

Wskazując aktualne umiejscowienie prawa kanonicznego w szeroko pojętym środowisku prawnym należy przyjąć, że w obecnym stanie prawnym (w zakresie prawa polskiego) Konstytucja RP z 1997 r. w art. 87 nie wymienia prawa kanonicznego jako źródła powszechnie obowiązującego prawa w Polsce, do których zalicza konstytucję, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia (Rynkowski, 2013, 54). Co do kwestii oddziaływania prawa kanonicznego na sferę prawa państwowego (po ratyfikacji Konkordatu), w literaturze prezentowane są dwa rozbieżne poglądy. W myśl stanowiska prezentowanego przez J. Krukowskiego Konkordat wprowadza zasadę respektowania prawa kanonicznego przez świecki system prawny (Krukowski, 2007, 154). Pogląd zdecydowanie odmienny i akceptowany przez zdecydowaną większość doktryny, a stanowiący o odrębności obu systemów prezentuje M. Pietrzak (Pietrzak, 2010, 270–271).

Z tego powodu konieczne jest przedstawienie zagadnień związanych z rozwojem i kodyfikacją prawa kanonicznego, ze szczególnym wskazaniem na ewolucję zapatrywań na zagadnienie wolności sumienia i wyznania w odniesieniu do małoletnich (Jabłońska, 2022, 155).

Dla pełniejszego obrazu uprawnień małoletnich w zakresie wolności wyznania i sumienia zasygnalizować należy również, czy i w jakim zakresie normy praw wewnętrznych związków wyznaniowych nierzymskokatolickich regulują tą materię.

W przypadku ustawodawstwa nierzymskokatolickich związków wyznaniowych dokonany zostanie przegląd ich praw wewnętrznych, wskazujący na zapisy związane w głównej mierze z uznaniem praw małoletnich w zakresie wolności wyznania, sprowadzającego się do kwestii możliwości uznania za członka danej wspólnoty wyznaniowej.

System i źródła prawa kanonicznego i kościelnego

Prawem kościelnym określa się prawo Kościoła tworzonego przez wspólnotę wiernych stanowiących lud Boży. Prawo kościelne (*ius ecclesiasticum*), określane także jako prawo kanoniczne (*ius canonicum*), złożone jest ze zbioru norm ustanowionych lub uznanych przez kompetentny organ władzy kościelnej. Normy te mają za zadanie zapewnienie porządku w łonie społeczności kościelnej i zapewnienie skutecznego wypełniania misji Kościoła, polegającej na prowadzeniu wiernych ku dobru wspólnemu i zbawieniu wiecznemu, realizując założeń *salus animarum suprema lex* (Góralski, 2003, 81).

Źródła prawa kanonicznego dzielą się na materialne i formalne. Źródła materialne dzielą się na Boże i ludzkie oraz pierwszorzędne i drugorzędne. Źródłem pierwszorzędnym bezwzględnie jest Bóg, zaś Biskup Rzymu i Kolegium Biskupów są źródłem drugorzędnym w stosunku do Boga, ale pierwszorzędnym w stosunku do innych organów ustawodawczych kościoła. Konferencje Biskupów i przełożeni kościołów partykularnych oraz instytutów życia konsekrowanego są prawodawcami drugorzędnymi. Zgodnie z kan. 331, biskup Kościoła rzymskiego jest głową Kolegium biskupów i z racji ma swój urząd posiada najwyższą, nieskrępowaną i powszechną władzę w Kościele. Władza ta przysługuje wybranemu biskupowi od chwili wyboru na biskupa rzymskiego (KPK 83, kan. 332 § 1). Władza zwierzchnia biskupa rzymskiego rozciąga się także na kościoły partykularne (KPK 83, kan. 333 § 1).

Kościół powszechny składa się z kościołów partykularnych (KPK 83, kan. 368). W nauce wyróżnia się kościoły partykularne kodeksowe oraz pozakodeksowe. Wśród kodeksowych kościołów partykularnych wskazać należy diecezję oraz struktury z nią zrównane: prałaturę terytorialną, opactwo terytorialne, prefekturę apostolską i wikariat apostolski oraz administraturę apostolską erygowaną na stałe (Góralski, 2006, 149). Wśród pozakodeksowych kościołów partykularnych wyróżnić należy ordynariaty wojskowe oraz Personalną Administraturę Apostolską Świętego Jana Marii Vianneya (Lubac, 2004, 125). Kościoły partykularne mogą być również klasyfikowane zgodnie z kryterium terytorialnym lub personalnym. W ramach Kościołów partykularnych władza stanowienia prawa przysługuje biskupom diecezjalnym (KPK 83, kan. 381 § 1 i § 2). Z prawa pozytywnego kompetencje do stanowienia aktów normatywnych w Kościele mają także organy kolegialne, takie jak: synody partykularne (KPK 83, kan. 445), konferencja biskupów (KPK 83, kan. 455 § 1 i § 4) i w pewnym zakresie zebranie biskupów prowincji (KPK 83, kan. 952 § 1 i § 2). Podmiotem najwyższej władzy kompetentnym do stanowienia prawa w Kościele partykularnym jest również Kolegium biskupów (KPK 83, kan. 336). Organ ten to zespół wszystkich biskupów Kościoła katolickiego, będący podmiotem najwyższej i pełnej władzy w całym Kościele, którą może sprawować tylko pod przewodnictwem Biskupa Rzymu. Władzę swą Kolegium wykonuje uroczystie na soborze powszechnym bądź zwyczajnie, w sposób określony przez Biskupa Rzymu (KPK 83, kan. 337 § 1 i § 2).

Biskup diecezjalny na mocy urzędu powierzonego przez biskupa Rzymu posiada władzę zwyczajną, własną i bezpośrednią względem powierzonej mu diecezji: może on wykonywać wszystkie zadania duszpasterskie z wyjątkiem tych, które zostały zarezerwowane dla organów władzy najwyższej lub innych organów władzy kościelnej. Powierzona mu władza rządzenia obejmuje funkcje ustawodawcze, administracyjne i sędownicze, w granicach określonych w prawie powszechnym. Zadania władzy ustawodawczej biskup diecezjalny może wykonywać w sposób uroczysty na synodzie diecezjalnym lub w sposób zwyczajny poza nim, stanowiąc dekrety ogólne ustawodawcze i wykonawcze.

Synody partykularne są to organy kolegialne mające władzę ustawodawczą. Wyróżnia się dwa rodzaje synodów partykularnych: plenarne (KPK, kan. 439 § 1) lub prowincjonalne (KPK 83, kan. 440 § 1). Synod plenarny jest to zgromadzenie biskupów reprezentujące wszystkie Kościoły partykularne tej samej konferencji biskupów, synod prowincjonalny jest zgromadzeniem

przedstawiciele wszystkich Kościołów partykularnych należących do tej samej prowincji kościelnej. Celem synodów jest troska o zaspokojenie potrzeb duszpasterskich ludu Bożego na danym terytorium poprzez podejmowanie decyzji przyczyniających się do wzrostu wiary (KPK 83, kan. 342; kan. 445), ukierunkowanie wspólnej działalności duszpasterskiej, poprawę obyczajów oraz zachowanie jednakowej dyscypliny kościelnej.

Synody partykularne posiadają władzę rządzenia, przede wszystkim ustawodawczą, na mocy której biskupi ustalają odpowiednie normy dla poszczególnych Kościołów. Z uwagi na konieczność zapewnienia jednolitej wykładni norm dla wspólnego uregulowania zagadnień duszpasterskich, prawo kanoniczne pozostawia biskupom tej samej prowincji lub konferencji szeroki zakres wolności, zawsze jednak w granicach poszanowania dla norm wyższych (KPK 83, kan. 135 § 2). Z tego powodu uchwały synodów partykularnych podlegają kontroli i wymagają zatwierdzenia przez Stolicę Apostolską, zanim zostaną promulgowane (KPK 83, kan. 446; kan. 445 § 1). Zbliżoną funkcję pełni wymóg podawania do wiadomości treści podjętych uchwał synodów diecezjalnych (KPK 83, kan. 467).

Wymóg zgodności prawa partykularnego z normami prawa kanonicznego o charakterze uniwersalnym skutkuje procesem nieustannego przenikania się kościelnego prawa powszechnego z normami prawa partykularnego.

Normy prawa kanonicznego pochodzenia ludzkiego przybierają postać ustaw (KPK 83, kan. 8) (powszechnych, wspólnych lub partykularnych), dekretów (KPK 83, kan. 29), zatwierdzonych zwyczajów (KPK 83, kan. 23–26) (KPK, recypowanego prawa państwowego i międzynarodowego (KPK 83, kan. 22).

Analizując akty prawa kościelnego można wskazać kilka kryteriów pozwalających dokonać różnych podziałów tej materii. I tak, ze względu na zakres osobowy obowiązywania wyróżnić należy prawo kościelne wspólne (*ius canonicum universale*) oraz prawo szczególne (*ius canonicum speciale*). Z uwagi na zakres terytorialny stosowania prawo kościelne dzieli się na prawo powszechne (*ius canonicum commune*) oraz prawo partykularne (*ius canonicum particulare*). Ze względu na formę wyróżnić można prawo kanoniczne pisane oraz prawo kanoniczne niepisane, czyli zwyczajowe. Innym kryterium może być obrządek – zgodnie z nim wskazać należy prawo Kościoła łacińskiego (*ius Ecclesiae Latinae*) oraz prawo Kościołów wschodnich (*ius Ecclesiarum Orientalium*). Przyjmując za podstawę podziału czas powstania aktów, wskazać można prawo kanoniczne dawne (*ius canonicum vetus*) w postaci np. *Corpus Iuris Canonici* (CIC, 1959), [27.10.2023]) lub

Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. oraz prawo kanoniczne obowiązujące (*ius canonicum vigens*), np. Kodeks prawa kanonicznego z 1983 r. czy Kodeks prawa kanonicznego z 1990 r. Mając na względzie kryterium obowiązywalności, wyróżnia się prawo bezwzględnie obowiązujące (*ius dispositivum*). Analizując treść aktów ze względu na poddany regulacji przedmiot, wskazać należy prawo kanoniczne publiczne (*ius canonicum publicum*) oraz prawo kanoniczne prywatne (*ius canonicum privatum*) (Devoti, 1827, [27.10.2023]).

Historia prawa kanonicznego dzielona jest na cztery okresy. Pierwszy obejmuje okres od I w. do dekretu Gracjana, drugi okres od przyjęcia dekretu Gracjana do uchwalenia *Corpus Iuris Canonici* (1140–1582), trzeci od przyjęcia *Corpus Iuris Canonici* do promulgacji KPK 17 i czwarty od uchwalenia KPK 17 do uchwalenia KKKW (Devoti, 1827, [27.10.2023]).

W pierwszym okresie normy prawa kanonicznego wywodzone były z Nowego Testamentu i Tradycji apostoelskiej. Najstarszym zbiorem prawa kanonicznego jest *Nauka Dwunastu Apostołów* (Starowieyski, 1998, 33–34). Kolejnym zbiorem prawa kanonicznego była *Tradycja Apostolska* (Paprocki, 1976, 145–169). W IV w. powstał najważniejszy zbiór prawa kanonicznego okresu wczesnego chrześcijaństwa – *Konstytucje apostoelskie*, stanowiący po części kompilację *Didascalii* i *Didache* oraz nowych unormowań. Wśród pierwotnych zbiorów prawa kanonicznego wskazuje się ponadto *Kanony Hipolita* oraz *Testamenty Pana naszego Jezusa Chrystusa*. W okresie od IV do IX w. prawo kanoniczne uzupełniane było wskutek prac soborów i synodów (Lempa, 2013, 32–33).

W okresie od IX do XII stulecia w krajach Europy Zachodniej powstały liczne zbiory systematyczne gromadzące ustawy kościelne (Lempa, 2013, 81–82).

W XII w. powstał szczególnie istotny zbiór, stanowiący ukoronowanie pierwszego etapu rozwoju prawa kanonicznego – opracowany w Bolonii przez kamedułę Gracjana (Subera, 1977, 81–82).

W okresie XII i XIII stulecia dekret Gracjana stał się przedmiotem ożywionych badań i uzupełnień. W okresie tym znaczny wkład w rozwój prawa kanonicznego miały również działania ustawodawcze Soborów Laterańskich (III i IV) oraz akty wydawane przez papieży Aleksandra III i Innocentego III. W tym okresie prawo kanoniczne zostało uzupełnione poprzez opracowanie tzw. kompilacji dawnych (Subera, 1977, 36), a także zbiór promulgowany przez papieża Grzegorza IX stanowiący zbiór autentyczny i ekskluzywny.

Kolejna kompilacja została promulgowana przez papieża Bonifacego VIII, stanowiąc uzupełnienie Dekretu Grzegorza IX. Kolejni papieże także

podejmowali działania w celu dokonania kompilacji prawa kanonicznego. Wskazać tu należy zbiór promulgowany przez papieża Jana XXII.

W kolejnych latach liczba dokumentów papieskich znajdujących się poza oficjalnymi kompilacjami wzrastała i spowodowała opracowanie kolejnych kompilacji.

Powyższe zbiory stały się podstawą opracowania *Corpus Iuris Canonici* promulgowanego brewe Grzegorza XIII *Quum pro munere pastoralis* z dnia 1 lipca 1580 r.

Prawo kanoniczne po promulgacji *Corpus Iuris Canonici* było modyfikowane i uzupełniane na wskutek działalności ustawodawczej soborów powszechnych, działalnością ustawodawczą papieży, a także działalnością ustawodawczą Kurii Rzymskiej.

Potrzeba opracowania nowej kompilacji prawa kanonicznego wyniknęła z powodu pozostawania w obrocie zbyt wielkiej ilości aktów wydawanych przez różne gremia Kościoła. Wskazać należy, że ostatnia autentyczna kompilacja została promulgowana w 1917 r. Postulaty dostosowania prawa kanonicznego do zmieniających się warunków były podnoszone już w okresie Soboru Watykańskiego I (Lempa, 2023, 40). KPK 17 promulgowany 27 maja 1917 r., wszedł w życie 19 maja 1918 r. Nowy Kodeks miał charakter autentyczny, powszechny i ekskluzywny. Kodeks prawa kanonicznego, generalnie zyskał pozytywne oceny z uwagi na swój nowatorski charakter, gdyż nie był kompilacją ustaw kościelnych, jak dawniejsze zbiory, ale prawdziwym kodeksem prawa na wzór nowoczesnych kodeksów państwowych. Pozytywnie oceniano także odejście od kazuistycznej formy dekretów (Banaszak, 1991, 12).

Po promulgacji KPK 17 kolejne ustawy kanoniczne były publikowane w formie zbiorów ogólnych bądź poświęconych regulacji poszczególnych dziedzin prawa.

Prace nad nową kodyfikacją prawa kanonicznego zapoczątkowano podczas obrad Soboru Watykańskiego II. 28 marca 1963 r. papież Jan XXIII powołał Komisję Rewizyjną dla przygotowania nowelizacji prawa kanonicznego. Jak wskazuje się w literaturze (Pasternak, 1984, 17–18) świadomość potrzeby dostosowania norm prawa kanonicznego do aktualnych stosunków była powszechnie dostrzegana. Cele nowelizacji wskazał papież Paweł VI (Pasternak, 1984, 17–18). Praca nad normami nowej kodyfikacji trwała przez kilkanaście lat. Projekt całego Kodeksu, w ostatecznej i poprawionej wersji, wręczono Janowi Pawłowi II 22 kwietnia 1982 r., by już po jego osobistym przejrzeniu wraz z dobranymi przez siebie ekspertami, mógł być przez niego promulgowany dnia 25 stycznia 1983 r. (Pasternak, 1984, 21).

Kodeks został znowelizowany w 1998 r. przez papieża Jana Pawła II motu proprio *Ad tuendam fidem* (Jan Paweł II, 1998, [27.10.2023]), w 2009 r. przez papieża Benedykta XVI motu proprio *Omnium in mentem* (Benedykt XVI, 2009, [27.10.2023]), w 2015 r. przez papieża Franciszka motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* (Franciszek, 2015, [27.10.2023]), a także w 2016 r. przez tego samego papieża motu proprio *De concordia inter Codices* (Franciszek, 2016, [27.10.2023]).

Należy wskazać także kodyfikację prawa wspólnego Kościołów wschodnich. Z różnych powodów była ona dokonywana częściami (Lempa, 2013, 43–45). Zostały uwieńczone one jednak dopiero w drodze promulgacji *Kodeksu kanonów Kościołów wschodnich* 18 października 1990 r. [27.10.2023].

Granice i gwarancje wolności sumienia i wyznania osoby małoletniej w przepisach prawa kanonicznego i ustawach partykularnych

Jak wskazano wyżej prawo kanoniczne tworzone jest przez normy o charakterze uniwersalnym oraz normy o charakterze i zasięgu regionalnym (prawo kościołów partykularnych).

Przedstawiając aktualny stan prawny w zakresie kanonicznego uznania wolności w zakresie światopoglądu należy mieć na uwadze, że zagadnienie wolności sumienia i wyznania w doktrynie Kościoła przeszło ewolucję uwieńczoną ustawodawstwem Soboru Watykańskiego II i aktami posoborowymi.

Należy wskazać, że zagadnienie zapewnienia osobie ludzkiej prawa do wolności wyboru przekonań nie znajdowało akceptacji w doktrynie Kościoła w zasadzie aż do Soboru Watykańskiego II. W przypadku wolności osób małoletnich, na wynikające z powyższego stanowiska implikacje, nakładało się także postrzeganie dzieci w filozofii stanowiącej fundamenty nauki Kościoła. Generalnie obraz małoletnich był negatywny, uważano, że są oni istotami niedoskonałymi i wymagającymi uformowania. Proces kształtowania dziecka wymagał wpojenia mu określonych norm, stąd też nie znajdował zrozumienia argument o konieczności zapewnienia mu wolności w zakresie np. wyboru religii.

Prawo kościelne w okresie przed Soborem Watykańskim II, w zakresie gwarancji wolności wyznania, dotyczyło w zasadzie kwestii zapewnienia właściwego tzn. katolickiego wychowania. W ramach tego procesu istotne znaczenie odgrywała katechizacja, stąd właśnie ten element działań wobec m.in. małoletnich zajmował istotne miejsce w ustawodawstwie kościelnym.

Wśród podstawowych dokumentów kościelnych o znaczeniu uniwersalnym traktujących o katechizacji należy wskazać ogłoszoną przez papieża Piusa X encyklikę *Acrebo nimis* (Pius X, 1905, [27.10.2023]) z 1905 r.

W dorobku pontyfikatu Piusa X istotnym aktem odnoszącym się do zakresu wolności wyznania małoletnich jest dekret *Quam singularis* z 7 sierpnia 1910 r., regulujący możliwość udzielania Pierwszej Komunii Świętej.

Kolejnym istotnym zdarzeniem była promulgacja przez papieża Benedykta XV Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. Normy dotyczące katechezy dzieci zawarte w kodeksie stanowiły ukoronowanie zasad wprowadzonych przez Sobór Trydencki i omówioną wcześniej encyklikę *Acrebo nimis*. Kodeks prawa kanonicznego przejął i uporządkował całe wcześniejsze prawodawstwo kościelne związane z katechezą, określając wspólne ramy dla pracy katechetycznej, obligatoryjne w całym Kościele.

Zgodnie z normami KPK katechizacja została uznana za jedno z najważniejszych zadań stojących przed duchowieństwem (KPK 17, kan. 1329). Jednocześnie KPK 17 zobowiązywał rodziców katolików do należytej staranności i troski w religijnym wychowaniu potomstwa (KPK 17, kan. 1113). Realizacji wolności wyznania służyć miało zobowiązanie ordynariusza miejsca do zagwarantowania, aby w szkołach znajdujących się na terenie diecezji nie odbywało się nauczanie sprzeczne z wiarą i dobrymi obyczajami (KPK 17, kan. 1381 § 2). Zgodnie z KPK 17 nauczanie religii miało odbywać się we wszystkich szkołach. KPK 17 zalecał także, aby katolicy nie uczęszczali do szkół niekatolickich, bezwyznaniowych lub mieszanych (KPK 17, kan. 1374). Co więcej w przypadku braku szkół spełniających kryteria katolickie ordynariusz był zobowiązany do erygowania takiej szkoły (KPK 17, kan. 1379 § 1), a wierni do wspierania go w tych staraniach (KPK 17, kan. 1379 § 2).

29 czerwca 1923 r. Pius XI promulgował motu proprio *Orbem catholicum* (Pius XI, 1923, [27.10.2023]), w którym dla zapewnienia lepszej realizacji założeń KPK 17 ustanowiono Urząd Katechetyczny Kościoła. Wśród zadań znajdujących się w jego zakresie działania wskazano koordynowanie różnych inicjatyw katechetycznych, nadawanie im jednolitego kierunku oraz inicjowanie wszelkiego typu działań w tym zakresie. Dokument nawoływał także do bardziej intensywnej współpracy pomiędzy różnymi organizacjami katolickimi w celu sprawniejszej realizacji założeń katechetycznych.

Dnia 12 stycznia 1935 r. promulgowano dekret *Provido sane* (Pius XI, 1935, [27.10.2023]) traktujący o nauczaniu religii. W treści dekretu wskazano, iż

zagwarantowano dzieciom i młodzieży nauczania religijnego we wszystkich szkołach jest obowiązkiem ordynariuszy, proboszczów wspieranych przez wiernych. Wskazano, że katechizacja jest prawem dziecka i że należy zachęcać dzieci do korzystania z tego uprawnienia. Zwrócono uwagę, że to od kondycji etycznej i religijnej rodziców zależy proces wychowania religijnego dzieci. Podniesiono także zagrożenie dla wiary wynikające z pojawiających się ideologii politycznych czy zwiększającej się liczby małżeństw mieszanych. Niebezpieczeństwem dla formacji duchowej dzieci była także konkurencja tworzona przez inne aktywności fizyczne czy kulturowe, które powodowały zanik zainteresowania dzieci i młodzieży zagadnieniami wyznaniowymi. Ponownie powtórzono zobowiązanie rodziców do wychowania dzieci zgodnie z zasadami wiary (zgodnie z KPK 17, kan. 1113).

Kolejną reformę prawa kanonicznego ogłosił w początkach swojego pontyfikatu papież Jan XXIII. Komisja do reformy prawa kanonicznego została powołana w 1963 r., po rozpoczęciu Soboru Watykańskiego II. Prace nad nową kodyfikacją trwały ponad 20 lat. Nowy Kodeks prawa kanonicznego został promulgowany 25 stycznia 1983 r. przez papieża Jana Pawła II.

Nowa kodyfikacja uwzględnia nauki soborowe i akty posoborowe akceptujące nowe stanowisko w przedmiocie wolności wyznania.

Po Soborze Watykańskim II zostały przyjęte liczne akty dotyczące zagadnienia ściśle związanego z realizacją wolności wyznania osób małoletnich. Wskazać należy tu Ogólną instrukcję katechetyczną wydaną w 1971 r., adhortację apostolską Pawła VI *Evangelii nuntiandi* (Paweł VI, 1975, [27.10.2023]), adhortację apostolską Jana Pawła II *Catechesi tradendae* (Jan Paweł II, 1979, [27.10.2023]), Katechizm Kościoła katolickiego z 1992 r. [27.10.2023].

Mając na względzie zagadnienie wolności sumienia i wyznania należy wskazać przełomowy w tym zakresie dokument Kościoła – *Dignitatis humanae* (Deklarację o wolności religijnej), przyjęty na Soborze Watykańskim II 9 grudnia 1965 r.

Szczególne miejsce wśród działań zapewniających realizację gwarancję wolności sumienia i wyznania zajmuje misja katechetyczna. Misja ta wynika z nakazu Chrystusa „Idźcie i nauczajcie wszystkie narody” (Mt 28, 19). Wagę nauczania podkreślił Sobór Watykański II, zaś realizacją postulatu unormowania związanych z katechizacją zagadnień było opracowanie i opublikowanie w 1971 r. *Directorium Catechisticum Generale*.

Wynikiem dalszych rozważań nad zadaniami i realizacją katechezy we współczesnym świecie stała się promulgowana 8 grudnia 1975 r. adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi*. Adhortacja ta przedstawiła katechezę jako

szczególne działanie ewangelizacyjne podejmowane w ramach wielkiej misji Kościoła.

Kolejnym dokumentem o charakterze uniwersalnym jest adhortacja apostolska *Catechesi tradendae* promulgowana 16 października 1979 r. Jest to dokument w całości poświęcony zagadnieniom katechezy. Odwołując się do Deklaracji o wolności religijnej, wskazuje ona prawo każdej osoby do poszukiwania prawdy religijnej i swobodnego jej przyjmowania. Należy wskazać na rozważania dotyczące katechizacji najmłodszych, gdzie zwrócono uwagę na istotną rolę rodziców w pierwszym etapie katechizacji. Szczególną rolę rodziny, jako pierwotnego środowiska katechetycznego, podkreślono także w treści pkt. 68 adhortacji. Istotną rolę w procesie katechizacji odgrywają także szkoły. Co ważne i co stanowi pewnego rodzaju *novum* i pokłosie *Vaticanum II*, to podkreślono konieczność zachowania w szkołach wolności sumienia i wyznania.

Chronologicznie kolejnym dokumentem kanonicznym regulującym m.in. zagadnienia wolności sumienia i wyznania jest KPK 83.

Ja wskazano wcześniej ostatnia kodyfikacja prawa kanonicznego została dokonana w drodze promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r.

Kodeks składa się z siedmiu ksiąg: Księga I. Normy ogólne, Księga II. Lud Boży, Księga III. Nauczycielskie zadanie Kościoła, Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła, Księga V. Dobra doczesne Kościoła, Księga VI. Sankcje w Kościele, Księga VII. Procesy.

Krąg podmiotów objętych Kodeksem został unormowany w treści kan. 11. Zgodnie z jego brzmieniem ustawie podlegają osoby ochrzczone w Kościele lub do niego przyjęte, jeżeli posiadają odpowiednie rozeznanie oraz ukończyły siódmy rok życia.

Kan. 97 § 1 w związku z kan. 98 § 1 KPK określają granice zdolności do czynności prawnych w rozumieniu prawa kanonicznego, wskazując, iż pełnię zdolności do czynności prawnych posiadają osoby, które ukończyły 18 lat życia. Osoby, które nie ukończyły siódmego roku życia są uważane za nieposiadające umiejętności używania rozumu.

Osoba małoletnia w wykonywaniu jej praw podlega władzy rodziców lub opiekunów. Zgodnie z kan. 99 KPK z dzieckiem zrównane są osoby, które na stałe utraciły umiejętność używania rozumu.

Kan. 111 § 1 określa sposób nabycia przynależności do Kościoła, zaś w § 2 określa granicę wolności małoletniego, który ukończył 14 rok życia podczas wyboru obrządku, w jakim ma zostać ochrzczony. Należy zwrócić uwagę, iż swoboda ta jest ograniczona w ramach Kościoła, nie ma mowy

o innych wyznaniach. W przypadku małoletnich zakres ich wolności wyznania jest pochodną wolności wyznania przysługującej ich rodzicom i opiekunom. Kodeks prawa kanonicznego z tego tytułu nakłada na rodziców katolickich szereg obowiązków odnośnie pieczy nad właściwym wychowaniem dzieci. Zgodnie z kan. 226 § 2 rodzice mają obowiązek troszczyć się o chrześcijańskie wychowanie potomstwa. W ramach tego wychowania mają obowiązek dbać o rozwój duchowy i kształtowanie chrześcijańskiego światopoglądu dzieci (KPK 83, kan. 867 § 1 i § 2, kan. 868 § 1 i § 2). Jest to obowiązek obwarowany sankcją karną określoną w kan. 1366. Analiza zawartej we wskazanym kanonie normy wskazuje, że stroną przedmiotową przestępstwa może być oddanie dzieci do chrztu w religii akatolickiej; oddanie dzieci na wychowanie w religii niekatolickiej; oddanie dzieci do chrztu i na wychowanie w religii niekatolickiej (Pawluk, 1990, 127). Zatem przestępstwo może zostać popełnione przez rodziców lub sprawujących opiekę nad dzieckiem „przez oddanie dziecka do chrztu [...] ministrowi lub kapłanowi niekatolickiemu, [...] aby je ochrzcił uroczyście lub prywatnie, według rytuału wspólnoty chrześcijańskiej odłączonej od Kościoła katolickiego” (Lempa, 1987, 228) lub poprzez powierzenie wychowania dziecka osobom lub instytucjom, które stosują środki wychowawcze lub uczą wedle założeń doktrynalnych jakiegokolwiek religii akatolickiej (KPK 83, kan. 793 § 1). Norma powyższa ma za zadanie zabezpieczyć proces formowania osobowości dziecka według zasad religijnych i moralnych akceptowanych i propagowanych przez nauki Kościoła katolickiego. W doktrynie panuje generalnie zgoda, co do tego, iż edukowanie dziecka w szkole laickiej, neutralnej w zakresie światopoglądowym, stanowi wyjątek od powyższych zasad. Zakres podmiotowy przestępstwa określonego w omawianym kanonie obejmuje rodziców oraz osoby sprawujące opiekę nad dzieckiem – niepełniące zastępczo zadania rodziców. Norma dotyczy oczywiście rodziców i opiekunów katolickich. W doktrynie wskazywano, iż zapis normy powoduje trudności interpretacyjne, bowiem nie ma w niej wyraźnego ograniczenia kręgu podmiotów zagrożonych sankcją do tych rodziców – katolików, którzy oddają dzieci do chrztu akatolickiego z wyraźną intencją akatolicką (Gerosa, 1999, 192). Wskazywano m.in. na sprzeczność normy z nauką Soboru Watykańskiego II. Wątpliwości budziła także kwestia stosowania kan. 1366 do rodzin tworzonych przez rodziców mieszanej wiary, która doczekała się wykładni w postaci *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu* z 25 marca 1993 r. (Papieska Rada ds. Jedności Chrześcijan, 1994, 64).

Wskazać należy, że rozwiązania analogiczne do powyższych zawiera także KKKW. Różnice koncentrują się głównie na zagrożeniu łagodniejszą sankcją karną (KKKW, kan. 1439). Wśród tych zadań należy wskazać dbałość o ochrzcenie dziecka, dopilnowanie przyjęcia sakramentu komunii i bierzmowania. Należy wskazać, iż dbałość o wychowanie katolickie jest zarówno prawem jak też obowiązkiem rodziców, opiekunów i chrzestnych (KPK 83, kan. 774 § 2 i kan. 793 § 1). W wielu wypowiedziach papież zwracali uwagę na wagę i znaczenie kwestii właściwego wychowania dzieci. Największym obowiązkiem i naczelnym prawem rodziców jest troska o wychowanie potomstwa tak fizyczne, społeczne i kulturalne, jak moralno-religijne. Proces wychowania obejmuje także religijną stronę życia człowieka. Wychowanie to pozwala poznać zasady wiary i życie według tych zasad w celu uświęcania i zbawienia. Takiemu procesowi służy atmosfera religijna życia rodzinnego, rozmowy religijne rodziców z dziećmi, uczęszczanie dzieci na lekcje religii, wdrażanie praktyk religijnych jak modlitwa, przystępowanie do sakramentów świętych i uczęszczanie na Mszę świętą (AAS, 1966, 728–739).

Wykonując swe obowiązki rodzice powinni zadbać o właściwe wychowanie dzieci, respektując zasady wiary katolickiej. W tym celu powinni dołożyć starań o wybór właściwych szkół, które takie wychowanie zagwarantują lub w przypadku braku takiej możliwości samemu zadbać o zapewnienie odpowiedniej edukacji (KPK 83, kan. 798). O wychowawczych zobowiązaniach rodziców, wynikających z prawa naturalnego, można wnioskować po raz pierwszy z wypowiedzi papieża Leona XIII. Zauważa on, że troska o wychowanie potomstwa jest nakazana rodzicom „[...] przez prawo Boże i naturalne, rodzice nie mogą pod żadnym pretekstem uważać się za zwolnionych od tego prawa” (Leon XIII, 1884).

Kodeks gwarantuje ochronę przed przymusem w kwestii przyjęcia wiary katolickiej, oczywiście z uwzględnieniem odmiennej sytuacji osób podlegających opiece lub władzy rodzicielskiej (KPK 83, kan. 748 § 2).

Na zakres wolności sumienia z pewnością wpływają przepisy określające kwestię dostępu do publikacji poruszających tematykę związaną ze sprawami Kościoła i treści tych pozycji (KPK 83, kan. 823 § 1). Jeszcze silniejszy wpływ na zakres wolności sumienia i wyznania wywierają przepisy statuujące zakaz kwestionowania przyjętych zasad wiary (KPK 83, kan. 749 § 1; kan. 750; kan. 752). Przepisy kodeksu regulujące zasady odpowiedzialności karnej określają jako granicę możliwości przypisania winy ukończenie 16 roku życia (KPK 83, kan. 1323). Natomiast w przypadku małoletnich, którzy ukończyli w chwili naruszenia ustawy 16 rok życia kodeks nakazuje zasto-

sowanie złagodzenia kary (KPK 83, kan. 1324 § 1). W zakresie przepisów proceduralnych kodeks określa, że małoletni działają w sądzie tylko poprzez swoich przedstawicieli oraz, że tylko w wyjątkowych wypadkach mogą być przesłuchiwani, jako świadkowie małoletni, którzy nie ukończyli 14 roku życia (KPK 83, kan. 1478 § 1).

Analizując powyższe unormowania należy mieć na uwadze, iż to rodzice lub opiekunowie są dysponentami wolności sumienia małoletnich. Małoletni zgodnie z KPK mogą wyrażać swoją wolę co do wyboru obrządku łacińskiego lub innego, po ukończeniu 14 roku życia. Przed ukończeniem tego wieku podlegają w istocie woli rodziców i to generalnie ich wybór przesądza o ważnych sprawach małoletniego w zakresie wolności wyznania. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na zakres obowiązków rodziców związanych z zapewnieniem małoletniemu właściwego wychowania. Kolidują woli rodziców, którzy będąc osobami wierzącymi, zechcą wypełnić nałożone przez prawo obowiązki, sankcjonowane zresztą przepisem karnym, i małoletniego, który nie ma prawa wypowiedzi przed ukończeniem 14 roku życia, nie została rozstrzygnięta w treści KPK. Wątpliwości w kontekście wolności sumienia i wyznania budzi też zasada cenzury prewencyjnej materiałów zawierających treści dotyczące wiary. W zakresie sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej wypowiedział się m.in. Pius XI „[...] Byłoby sprzeczne z prawem naturalnym, gdyby dziecko zanim przyjdzie do używania rozumu było wyjęte z pod opieki rodzicielskiej albo też zdecydowano coś o nim wbrew woli rodziców. A ponieważ obowiązek opieki rodzicielskiej trwa do czasu, kiedy dzieci będą w stanie same dać sobie radę, do tego też czasu trwa nienaruszalne prawo wychowawcze rodziców” (Pius XI, 1929).

Kolejnym dokumentem o wielkim znaczeniu wychowania religijnego jest *Dyrektorium ogólne o katechizacji* Kongregacji ds. Duchowieństwa z 15 sierpnia 1997 r., na którego kształt wpływ miały encykliki Jana Pawła II – *Redemptor hominis* z 1979 r., *Dives in misericordia* z 1980 r., *Dominium et Vivificantem* z 1986 r. oraz *Redemptoris missio* z 1990 r., a także dokumenty Synodu poświęconego rodzinie z 1980 r. wraz z adhortacją Jana Pawła II *Familiaris consortio* z 1980 r., a także Synodu o powołaniu świeckich w Kościele wraz z adhortacją Jana Pawła II *Christifideles laici* z 1988 r.

Dyrektorium ogólne o katechizacji stanowi uaktualnienie i rozwinięcie *Ogólnej instrukcji katechetycznej (Directorium Catehisticum Generale)* z 1971 r. (Tomasik, 1999, 243–258). Dokument ten zawiera nowe określenia katechezy jako procesu wychowania w wierze dzieci, młodzieży i dorosłych z zaznaczeniem podobieństw procesu katechizacji i ewangelizacji.

W zakresie wolności sumienia Dyrektorium wskazuje na ważny cel katechetyczny, jakim jest wychowanie do właściwego korzystania z mediów, uformowania umiejętności krytycznego filtrowania treści. Dyrektorium poświęca także dużo uwagi szkolnemu zagadnieniu religii, rozróżniając nauczanie religii od katechezy. Dyrektorium wskazuje na konieczność kompletnego nauczania religii, przy uwzględnieniu oddziaływania innych przedmiotów, by stała się dialogiem interdyscyplinarnym.

Dyrektorium ogólne wskazuje, że z uwagi na różny stosunek uczniów uczęszczających na lekcje religii do zagadnień wiary, co należy brać pod uwagę tak przy sposobie prowadzenia nauczania jak też przy określeniu celów tego nauczania. Dla uczniów wierzących nauczanie religii jest czynnikiem pomagającym w świadomym wyborze wiary, i jej pogłębieniu i umocnieniu (Serralheiro, 1991, 67). Dla uczniów o wierze chwiejnej nauczanie religii jest możliwością uzyskania wiedzy o prawdach wiary i refleksji nad wątpliwościami, nauczanie religii może być traktowane jako proces nowej ewangelizacji (Paulina, 1994, 26). Dla uczniów niewierzących nauczanie religii jest możliwością dokonania weryfikacji swojego stosunku do wiary, a nawet przygotowania do zmiany swoich przekonań, proces nauczania stanowić może preewangelizację (Skarpetowski, 1974, 144).

Kościół powszechny jest tworzony przez Kościoły partykularne (KPK 83, kan. 368). Kościoły partykularne tworzą własne normy prawne, które nie mogą być sprzeczne z aktami prawa uniwersalnego. Prawem partykularnym są zatem akty opracowane przez konferencje episkopatów poszczególnych państw, jak również akty ograniczone do terytorium danej diecezji.

W okresie międzywojennym odbyło się 16 synodów; 13 synodów – w latach 1922–1931, zaś kolejne trzy w 1938 r. (Bujak, 2010, 67). Były one zwołane po długiej przerwie trwającej niekiedy prawie 200 lat. Ich głównym zadaniem było uporządkowanie sytuacji w diecezjach po okresie rozbiorów. W znacznej mierze opierały się na postanowieniach Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r., będąc jego adaptacją do sytuacji poszczególnych diecezji. Należy jednak zwrócić uwagę, iż w ówczesnej Polsce funkcjonowało 21 diecezji obrządku łacińskiego, biskupstwo polowe oraz diecezja gdańska. Zatem w ośmiu diecezjach pomimo promulgacji KPK 17 nie dokonano aktualizacji prawa partykularnego w drodze opracowania dokumentów synodalnych. Ponadto należy wskazać normy wypracowane przez I Synod Plenarny z 1936 r.

Hierarchicznie normy najwyższego rzędu w ramach polskiego Kościoła partykularnego stanowiły statuty Synodu Plenarnego. W zakresie stosunku do wolności wyznania w ogólności należy, mając na uwadze czas promul-

gacji uchwał Synodu, przywołać zapis art. 42 stanowiącego o obowiązku monitorowania działalności sekciarskiej oraz art. 57 stanowiącego zalecenie nieuczestniczenia w stowarzyszeniach opartych na ideologii neutralnej wyznaniowo czy takich, w których głoszone idee mogłyby osłabić wiarę katolicką oraz wyraźny zakaz uczestnictwa w organizacjach wyznających idee wrogie katolicyzmowi. Ponadto Synod wskazał na obowiązek wiernych wspierania duchowieństwa w zwalczaniu ideologii wrogich katolicyzmowi lub szerzących idee oparte na indyferentyzmie (art. 62, a także pośrednio art. 77 § 2). Odnosząc się konkretnie do kwestii małoletnich synod wskazał na powinność obciążającą rodziców i opiekunów odnośnie wspólnego z dziećmi odmawiania modlitw (art. 59). Ponadto Synod wskazał, iż małoletnim należy udzielać sakramentu chrztu jak najszybciej po narodzinach (art. 84), a także wskazał, iż sakramentu Pierwszej Komunii można udzielić dzieciom, które są w stanie zrozumieć podstawowe prawdy wiary, przyjmując, że ma to miejsce po osiągnięciu siódmego roku życia (art. 91).

Wskazując na szczególnie doniosłą rolę religijnego wychowania młodych pokoleń, Synod akcentował potrzebę gruntownej nauki religii dla młodzieży (art. 118), zadania rodziców związane z dbałością o religijne wychowanie potomstwa (art. 119). W zakresie nauczania religii, Synod odwoływał się do ustaleń zawartych w art. 13 Konkordatu (art. 120). Istotne znaczenie dla zrozumienia pojmowania wolności wyznania, miał również zawarty w art. 122 apel o prowadzenie działań zmierzających do tworzenia szkół wyznaniowych, które ograniczały niebezpieczeństwo koedukacji z enumeratywnie wskazaną młodzieżą pochodzenia żydowskiego oraz zagrożenie wynikające z powierzenia edukacji nauczycielom innowiercom.

Regulacje zawarte w uchwałach Synodu były zbliżone w treści do zawartych w już obowiązujących aktach synodów diecezjalnych. Generalnie analizując treść uchwał synodów poszczególnych diecezji można wskazać, iż w przypadku norm dotyczących wolności wyznania nacisk kładziono na zagadnienia związane z zapewnieniem właściwego poziomu wychowania religijnego a w tym odpowiedniego nauczania religii.

Tytułem przykładu wskazać można uchwały Synodu Archidiecezjalnego Lwowskiego z 1930 r. Zagadnieniom związanym z realizacją uprawnień wynikających z wolności wyznania poświęcony został rozdział XXX dokumentów synodalnych oraz w stanowiącej dodatek do dokumentów synodu instrukcji dla wizytatorów nauki religii. Generalnie należy wskazać, że zapisy dokumentu poświęcone były w głównej mierze kwestii organizacji i nadzoru nad odpowiedzialnymi za prowadzenie katechezy.

Synod Diecezjalny Podlaski odbył się w 1923 r. Jego celem przewodnim było uporządkowanie ustawodawstwa diecezjalnego oraz potrzeby uzgodnienia prawa partykularnego z zapisami KPK z 1917 r.

W zakresie małoletnich wskazać należy na zapisy stanowiące o nadzorze i dbałości o nauczanie religii (statuty 72, 79, 117 pkt. 3 i 10, ponadto instrukcja do księży prefektów – dodatek XLV do dokumentów synodu oraz instrukcja o stosunku proboszcza do szkolnictwa dodatek XLVII do dokumentów synodu). Regulacje dotyczące udzielania sakramentu chrztu wskazują na rozgraniczenie możliwości wypowiedzenia się przez osobę podawaną sakramentowi – wyrażenie woli odnosi się tylko do osób dorosłych, *a contrario* w przypadku osób małoletnich uzyskanie wyrazu woli zostania ochrzczonym nie było wymogiem ważności sakramentu (statut 143). Warto wskazać także na zapis statutu 145, wskazującego na możliwość ochrzczenia małoletnich wyznawców judaizmu, bez zgody ich rodziców.

Synod Kielecki, który odbył się w 1927 r. wskazywał w statutach 37 i 59 o obowiązkach odpowiednio dziekanów i proboszczów wynikających z nakazu troski o katechizację dzieci i młodzieży. Należy zwrócić uwagę, iż w dokumentach tego synodu szczególną uwagę zwracano na zagrożenia dla trwałości katolicyzmu. Część III poświęcona identyfikacji zagrożeń dla wiary – m.in. niski poziom wiedzy o prawdach wiary, indyferentyzm religijny, prądy polityczne (masoneria, socjalizm czy sekty negujące potrzebę istnienia wyznań). Na takie niebezpieczeństwo wskazywał m.in. Synod Kielecki, stwierdzając w statucie 87: „zamieszanie myśli i serc ludu polskiego wykorzystali amerykańscy sekciarze (adwentyści, baptyści, metodyści i badacze Pisma Świętego, hodurowcy), odrywając co słabszych od wiary katolickiej lub od jedności kościelnej”. Rozbicie społeczeństwa, jakie dokonało się na skutek walk politycznych, próbowała z kolei wykorzystać – zdaniem synodu – masoneria, która „posługując się socjalizmem i radykalizmem, usiłuje omotać swymi wpływami sfery prawodawcze i rządzące, aby wprowadzić państwo na tory nowoczesnego pogaństwa”. Działalności masonerii przypisywano również dążenie do likwidacji małżeństwa i rodziny: „W obecnej dobie masoneria wraz z socjalizmem pracuje niestrudzenie nad rozkładem chrześcijańskiej rodziny, odrzucając autorytet boski i zacierając pojęcia przyrodzonych praw i obowiązków”. Kolejnym ruchem obwiniętym za kryzys moralny był komunizm, który „podkopuje się pod fundamenty życia narodu, aby jednym zamachem zwalić całym trudem wieków wznoszony gmach chrześcijańskiej kultury”. Tę krytykę należałoby odczytać jako zagrożenie dla wolności wyznania.

Statuty 260 i kolejne stanowiły inkorporację do prawa partykularnego diecezji norm kan. 1329–1336 KPK 17 dotyczących katechizacji dzieci i młodzieży. Bardziej uszczegółowione zapisy znalazły się w treści dodatku do dokumentów synodu a mianowicie w Instrukcji dla wizytatorów.

Wpływ na realizację wolności sumienia odnieść mogły także normy statutów 336 i kolejnych poświęcone stanowisku Kościoła do różnego rodzaju publikacji. Pewne znaczenie dla możliwości realizacji pełni wolności wyznania mogły mieć znajdujące się w statucie 265 regulacje odnośnie cenzury kościelnej. Niewątpliwie istnienie takiej procedury implikowało zakres dostępu do informacji, a tym samym możliwość świadomego wyboru wyznania. W zakresie gwarancji wolności sumienia i wyznania w postaci prawa do nauczania religii znaczenie miały akty prawa partykularnego wydawane przez poszczególnych biskupów diecezjalnych. Wskazać tu można zarządzenia regulujące kwestie wizytowania szkół w związku z nadzorem nad nauczaniem religii.

Synod Diecezji Pińskiej miał miejsce w 1928 r. W zakresie wolności sumienia i wyznania statut wskazywał na zadania proboszczów posiadających misję do wykładania religii (statut 525), obowiązek obciążający rodziców i wychowawców w zakresie dbałości o wychowywanie młodzieży w duchu katolickim i jednocześnie dbałości o zapobieżenie szerzeniu zgubnych ideologii (statut 528). Podobne zobowiązanie nałożono na duchownych, którzy powinni ponadto informować wyższą hierarchię o ujawnieniu prób szerzenia niezgodnych z nauczaniem Kościoła czy w inny sposób godzących w autorytet i pozycję Kościoła ideologii.

Wskazać należy na zapis statutu 533, zgodnie z którym duchowni powinni bronić młodzież od zgubnych skutków przebywania w towarzystwie innowierców oraz statutu 539 zobowiązującego proboszczów do specjalnego monitorowania i zapobiegania sytuacji nauczania dzieci katolickich przez nauczycieli niewyznających katolicyzmu, ateistów czy odstępców od wiary.

W myśl zaś statutu 39 obowiązkiem duchownych była obrona wiernych przed wszelkim zagrożeniem płynącym ze strony wyznawców religii judaistycznej. Zgodnie ze statutem 51 w miarę możliwości wszystkie szkoły winny być obecne w czasie mszy świętej odprawianej za Ojca Świętego. Statuty 327 i 328 stanowiły, iż małżeństwa mieszane to znaczy zawierane przez katolika z protestantami, schizmatykami, prawosławnymi i innymi heretykami i sekciarzami są ze wszech miar godne potępienia i mogą być tolerowane tylko w ostateczności.

Synod Diecezji Tarnowskiej z 1928 r., podobnie jak inne wskazane synody, miał za zadanie dostosowanie norm prawa partykularnego do

przepisów nowego Kodeksu prawa kanonicznego, jak też do zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Twórcy dokumentów synodalnych dostrzegli zagrożenie dla tradycyjnych wartości i instytucji wynikające z „rozprężenia, pychy demokratycznej, rozluźnienia węzłów rodzinnych i społecznych” (I Synod Diecezji Tarnowskiej, 1928, 40). Zwracano uwagę na niekorzystny wpływ przytoczonych czynników szczególnie na młodzież.

Dokumenty synodu wskazywały na wagę intensywnej katechizacji młodzieży (statuty 9–11). Stosunkowo wiele uwagi poświęcono określeniu zagrożeń dla wiary katolickiej wynikających z szerzenia się radykalnych poglądów czy konieczności współżycia z innowiercami (statuty 16–23).

Aby zapewnić właściwy poziom nauczania religii unormowano sposób sprawowania nadzoru nad nauczycielami religii (statuty 62–64 oraz odrębna Instrukcja, stanowiąca załącznik nr 9 do dokumentów synodu, a w pewien sposób również statut 79). Szczegółowe kwestie związane z powierzeniem misji nauczania religii, stosunkami pomiędzy proboszczem a nauczycielami religii unormowano w statutach 96–106. Ponadto regulacje zapewniały prawo do otrzymania przez małoletnich sakramentów chrztu, I Komunii i bierzmowania (statuty 140–141; 146–148 oraz 150–153).

Jednym z nielicznych synodów diecezjalnych, którego uczestnicy mogli przy opracowaniu dokumentów oprzeć się na uchwałach Synodu plenarnego Episkopatu Polski był Synod Diecezji Płockiej z 1938 r. Gwarancje wolności wyznania w postaci możliwości pobierania nauczania religii katolickiej zostały zawarte w głównie treści załącznika nr 10 – Instrukcji dla księży wizytatorów.

Do synodów pozostających w duchu przedsoborowym należy zaliczyć synody, które odbyły się po zakończeniu II wojny światowej, a przed promulgowaniem uchwał *Vaticanum II*. Synody posoborowe można podzielić na te, które miały miejsce przed promulgacją Kodeksu prawa kanonicznego w 1983 r. oraz te, które odbyły się już pod rządami nowego kodeksu. Stosunkowo niewiele uwagi poświęcają ustawodawcy synodalni posłannictwu szkoły, brak tutaj zwłaszcza szczegółowych norm dotyczących szkół katolickich. W przedmiocie obowiązków proboszcza sporo miejsca poświęcono posłudze nauczania. Generalnie statuty diecezjalne podążają w ślad za normami wprowadzonymi w KPK 83. Poszczególne rozwiązania wprowadzone w poszczególnych statutach w zakresie gwarancji wolności wyznania, wyrażającej się w możliwości pobierania nauki religii, wykazują wiele podobieństw. Generalnie zbliżone rozwiązania dotyczą utworzenia organów wspomagających zadania biskupów diecezjalnych i proboszczów

w parafiach w realizacji procesu katechizacji. Podobne wspólne zapatrywania dotyczą roli rodziny w procesie wychowania katolickiego – inspiracją są tu wskazówki wynikające z analizy stanowiska Jana Pawła II wyrażonego w adhortacji *Catechesi tradendae*. Statuty diecezjalne odnoszą się także do zagadnień związanych z odpowiednim przygotowaniem miejsc, w których prowadzona jest katecheza i organizacji tych zajęć w znaczeniu czasowym i technicznym. Wskaza tu należy zapis zawarty w dokumentach Synodu Diecezji Łowickiej, gdzie wprost nastąpiło odwołanie do właściwej katechizacji, jako gwarancji korzystania przez dzieci i młodzież z jej prawa do wolności wyznania. Większość synodów poświęciła również uwagę zapewnieniu właściwego dostępu do pomocy pedagogicznych przydatnych, a czasem nieodzownych, w procesie katechizacji.

Hierarchicznie aktem najwyższego rzędu w polskim Kościele partykularnym są uchwały Synodu Plenarnego. II Synod | Plenarny został uwieczniony promulgacją dokumentów soborowych. Wśród przyczyn stojących za koniecznością opracowania nowych rozwiązań wskazano zmiany sytuacji społecznej, zobojętnienie religijne, sekularyzm i ateizm. Zagrożeniem jest także fałszywe pojmowanie wolności, połączone z negacją konieczności podporządkowania się obiektywnej prawdzie i dobru. Należy zwrócić uwagę na akceptację dotychczasowych osiągnięć i aprobatę oraz wezwania do propagowania dalszego pojednania pomiędzy wyznaniem. Dokument podkreśla rolę rodziny jako Kościoła domowego, podmiotu biorącego udział w dziele ewangelizacji. Podkreśla się konieczność dawania przez rodziców dobrego przykładu dzieciom, obowiązek wychowania moralnego i formowania duchowego potomstwa (II Polski Synod Plenarny, 2001, 42). Należy podkreślić, iż dokument zwraca uwagę na prawo rodziców do wychowania moralnego i religijnego dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem (II Polski Synod Plenarny, 2001, 25–27). Dokumenty Synodu określają także wizję szkoły spełniającej oczekiwania katolików, w szczególności w kontekście nauczania religii (II Polski Synod Plenarny, 2001, 43–44).

Tytułem przykładu wskazane zostaną regulacje wybranych synodów diecezjalnych, stanowiących prawo partykularne niższego rzędu.

Diecezja białostocka została powołana przez papieża Jana Pawła II 5 czerwca 1991 r. Tego samego dnia otwarty został synod. Był to pierwszy od 60 lat synod duchowieństwa ziemi białostockiej. Celem było dostosowanie prawa partykularnego do wymogów stawianych przez dokumenty Soboru Watykańskiego II i do nowej rzeczywistości społecznej Polski. W zakresie dotyczącym zapewnienia realizacji wolności wyznania dokumenty synodu

przewidują obowiązek zapewnienia przez proboszcza parafii katechezy i opieki duszpasterskiej w stosunku do dzieci i młodzieży szkolnej, a także wychowanków domów poprawczych (I Synod Archidiecezji Białostockiej, 2000, 55–58). Dokument reguluje także zagadnienie dotyczące zapewnienia odpowiedniego poziomu nauczania religii (I Synod Archidiecezji Białostockiej, 106).

W zakresie akceptacji wolności światopoglądu dokumenty synodu potwierdzają, że wolność religii jest wartością uznawaną i szanowaną przez Kościół, jednakże podkreślają, że jedynie chrześcijaństwo niesie przesłanie prawdy (I Synod Archidiecezji Białostockiej, 149). Należy zwrócić uwagę, iż dokument w części poświęconej katechezie wskazuje zagrożenia dla tego procesu, wymieniając m.in. ateizację czy rozpowszechnianie się pewnych wierzeń (I Synod Archidiecezji Białostockiej, 179–181; 593).

W zakresie dotyczącym *stricte* wolności wyznania małoletnich należy zwrócić uwagę na zapisy regulujące zagadnienie chrztu (I Synod Archidiecezji Białostockiej, 435–436; 444). Istotnym zapisem jest także wskazanie, iż katechizacja dzieci i młodzieży winna być utrzymana w duchu ekumenizmu (I Synod Archidiecezji Białostockiej, 752). W określonych sytuacjach zastosowanie do osób małoletnich znaleźć mogą normy regulujące zagadnienia zmiany wierzenia (I Synod Archidiecezji Białostockiej, 757). Ponadto istotne dla wykazania stosunku Kościoła do innych wyznań jest przywołanie norm dotyczących poszanowania innych wyznań i osób niewierzących (I Synod Archidiecezji Białostockiej, 759–762).

W treści dokumentów odnaleźć można także odniesienie do kwestii rozpowszechniania informacji dotyczących kwestii światopoglądowych za pośrednictwem mediów. W zakresie odnoszącym się do osób małoletnich należy przywołać regulację zalecającą opiekunom nadzór i odpowiednie przygotowanie dzieci do odbioru publikowanych treści (I Synod Archidiecezji Białostockiej, 783).

Prawo partykularne diecezji toruńskiej (I Synod Diecezji Toruńskiej, 2011) zostało opracowane podczas obrad I Synodu Diecezji Toruńskiej, ustanowionej przez Jana Pawła II 25 marca 1992 r. Uchwalone normy, jak wskazano we wstępie do dokumentów synodu, miały za podstawę nauczanie Soboru Watykańskiego II i innych dokumentów Stolicy Apostolskiej, przepisy obowiązującego Kodeksu prawa kanonicznego oraz uchwały II Polskiego Synodu Plenarnego. Podobnie jak inne statuty dokument zwraca uwagę na rolę rodziny w procesie formacji moralno-religijnej małoletnich (I Synod Diecezji Toruńskiej, 25). Dokument określa zadania katechezy (I Synod

Diecezji Toruńskiej, 211), kwestie odpowiedzialności za nadzór nad nauczaniem (I Synod Diecezji Toruńskiej, 212).

Podobnie jak wcześniej omówione dokumenty i zgodnie z przewodnią myślą dokumentów uniwersalnych Kościoła statuty synodalne zwracają uwagę na rolę rodziny, jako pierwszego etapu formacji moralno-duchowej dziecka (I Synod Diecezji Toruńskiej, 213). Dalsze statuty określają zadania duchownych w parafii wobec zapewnienia możliwości nauczania religii (por. statuty 214–215, 219–223). W treści dokumentów odnaleźć można zachęty do poszanowania innych wyznań (statut 237 i kolejne). Realizacji uprawnień wynikających z wolności wyznania służy także unormowanie kwestii udzielania sakramentów (statuty 261 i kolejne).

Diecezja kaliska została powołana 25 marca 1992 r. bullą *Totus tuus Poloniae populus*. Statuty synodu zostały promulgowane w Kaliszu 25 marca 2009 r., po dwóch latach obrad. W zakresie dbałości o zapewnienie realizacji wolności wyznania statuty nakładają na proboszczów obowiązek dbałości o zapewnienie katechizacji dzieci i młodzieży (I Synod Diecezji Kaliskiej, 30). Apel o dołożenie starań o właściwe kształtowanie postaw dzieci i młodzieży został skierowany także do katolików-nauczycieli (I Synod Diecezji Toruńskiej, 342). Synod podkreślił znaczenie rodziny w formacji duchowej dzieci (I Synod Diecezji Kaliskiej, 355).

W ramach zapewnienia realizacji uprawnień wynikających z wolności wyznania Synod wskazał również na konieczność zapewnienia dostępu do lekcji religii na wszystkich szczeblach nauczania (I Synod Diecezji Kaliskiej, 377–382; 387–390). Analizując zapisy dokumentu synodu zauważyć należy, że zawiera również specyficzny zapis mogący stać się powodem dyskusji. Zgodnie bowiem ze statutem 393 (I Synod Diecezji Kaliskiej, 393) zaleca się, aby rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego łączyło się z Mszą św. z udziałem uczniów, nauczycieli i rodziców. W pewnych przypadkach egzekucja powyższego postulatu może stanowić naruszenie wolności sumienia i wyznania przynajmniej części spośród uczniów lub nauczycieli.

Zapisy statutów wskazują także na rolę rodziców jako podmiotu mającego wpływ na zapewnienie realizacji wolności wyznania małoletnich (I Synod Diecezji Kaliskiej, 395).

Należy zwrócić uwagę, iż prawo partykularne diecezji kaliskiej stanowi o braku możliwości skutecznego wystąpienia osoby ochrzczonej z Kościoła (I Synod Diecezji Kaliskiej, 543). Z brzmienia statutu 546 wynika, że małoletni nie może dokonać aktu odstępstwa wywołującego skutki kanoniczne (I Synod Diecezji Kaliskiej, 546) Synod wskazał również na obowiązki spo-

czywające na opiekunach w zakresie nadzoru nad treściami publikowanymi w mediach, które mogą wywierać negatywny wpływ na światopogląd dzieci (I Synod Diecezji Kaliskiej, 791–792).

IV Synod Archidiecezji Warszawskiej zakończył się w 2003 r. (IV Synod Archidiecezji Warszawskiej, 2003). Zgodnie ze statutem 58 proboszcz obowiązany jest dbać o właściwy poziom moralny i intelektualny katechetów. Katechizacja jest podstawowym celem Kościoła. Statuty określają podmioty uczestniczące w procesie nauczania religii i katechizacji, wskazując arcybiskupa wspieranego przez Wydział Nauki Katolickiej (statut 139 i następne), jako odpowiedzialnych za katechizację na poziomie diecezji oraz proboszczów na poziomie parafii (statut 147).

Podobnie jak we wcześniej omówionych statutach wskazuje się na wiodącą rolę rodziny w procesie kształtowania katolickiego dzieci (IV Synod Archidiecezji Warszawskiej, 143). Statuty nakładają na rodziców obowiązek umożliwienia dziecku uczęszczania na lekcje religii (IV Synod Archidiecezji Warszawskiej, 144), odpowiedniego przygotowania do sakramentów, troski i wpływania na władze szkolne o zapewnienie katechezy na odpowiednim poziomie, współpracy z katechetami, zapewnienia dzieciom wychowania do życia rodzinnego opartego na zasadach katolickiego (IV Synod Archidiecezji Warszawskiej, 146). Dokumenty synodu określają także wymogi stawiane przed katechetami, sposób powierzenia misji kanonicznej (IV Synod Archidiecezji Warszawskiej, 152). Statut zapewnia objęcie katechezą również dzieci i młodzieży przebywającej w szpitalach (statut 172), zakładach karnych (statut 175).

Omawiając zagadnienia związane z postrzeganiem wolności sumienia i wyznania małoletnich w polskim prawie kanonicznym należy przedstawić także najistotniejsze dokumenty poświęcone jednej z najważniejszych dziedzin, w której realizuje się powyższa wolność czyli w edukacji i katechizacji.

Jak wskazano wcześniej jednym z podstawowych celów katechizacji jest uformowanie osobowości chrześcijańskiej. Formowaniem określa się działania, których celem jest wywieranie trwałego wpływu zarówno przez osobę, jak i grupę czy instytucję na osobowość człowieka. Celem tych oddziaływań jest ukształtowanie i internalizacja przyjętego modelu psychicznych struktur poznawczo-oceniających systemu przekonań i wartości, jak również ukształtowanie wynikających z nich umiejętności określonych działań (Chlewiński, 1989, 389). Proces formowania osobowości realizowany jest poprzez wychowanie, niewątpliwym jest również jego związek z wymiarem duchowym procesu wychowawczego poprzez kształtowanie sumienia osoby

oraz budzenie jej świadomości. Celem formacji w procesie katechezy jest osiągnięcie pełni szczęścia, jakie może człowiekowi zapewnić jedynie Bóg. Drogą do jego osiągnięcia jest dojrzałość ludzka i religijna, której wyrazem jest inspirowany Bożym objawieniem sposób postępowania człowieka – życie moralne. Stąd też zarówno dojrzałość jak i moralność człowieka można łączyć z celami formacji człowieka (Marek, 2014, 125).

Programy nauczania religii wydane i zatwierdzone przez władze oświatowe z 1947 i 1958 r. (oba zbliżone do programu z 1935 r.). W 1971 r. zatwierdzono nowe programy (Czekalski, 2002, 29–30). Obowiązywały one do 2001 r. W 1999 r. wydano dokument regulujący wstępnie podstawowe zagadnienia związane z procesem katechizacji w okresie przemian społeczno-politycznych – *Małe dyrektorium o katechizacji w Polsce*, które miało uwzględnić nauki Soboru Watykańskiego II. Składało się ono ze wstępu, wprowadzenia i pięciu części: Wprowadzenie – *Głoszenie Ewangelii w Polsce*; część pierwsza – *Katecheza w misji ewangelizacyjnej Kościoła*; druga – *Orędzie ewangeliczne*; trzecia – *Pedagogia wiary*; czwarta – *Adresaci katechezy*; piąta – *Katecheza w Kościele partykularnym* (Czekalski, 2002, 34).

Dnia 20 czerwca 2001 r. zatwierdzono *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* (DKKK). Składa się ono ze wstępu, wprowadzenia, dwóch części i załącznika: Wprowadzenie – *Sytuacja duszpastersko-katechetyczna w Polsce*; część pierwsza – *Katecheza w postudze duszpasterskiej Kościoła*; druga – *Pracownicy posługi katechetycznej*; załącznik – *Regulamin posługi duszpasterskiej prefektów* (Czekalski, 2002, 36–38). Dyrektorium wskazuje potrzebę adaptacji wzorców ogólnego prawa i zaleceń Kościoła, regulującego zagadnienia katechezy do potrzeb polskiego Kościoła partykularnego. Dokument dokonuje analizy sytuacji społeczno-duszpasterskiej w polskich realiach (DKKK, 2001, 4), wskazuje zadania katechezy jako działań umiejscowionych w procesie wychowania (DKKK, 2001, 4), przedstawia także założenia doktrynalne dla tworzonych programów nauczania religii. Istotnym elementem Dyrektorium jest diagnoza zagrożeń, którym proces katechizacji ma zapobiegać, wskazując zagrożenia natury społeczno-gospodarczej (DKKK, 2001, 6), ale także wynikające z tendencji laicyzacyjnych i liberalnych oraz postaw ateistycznych (DKKK, 2001, 7 i 63).

Dyrektorium wskazuje na pierwszoplanową rolę rodziny w wychowaniu, także wychowaniu religijnym (DKKK, 2001, 9). Wśród wskazanych zadań katechezy należy wskazać te dotyczące formacji moralnej. Wychowanie moralne w rozumieniu Dyrektorium polega w głównej mierze na formacji sumienia (DKKK, 2001, 26). Wskazując, że właściwie ukształtowane sumie-

nie pozwala na prawidłową ocenę i kwalifikację zewnętrznych wpływów. W Dyrektorium wskazuje się na konieczność zapewnienia integralności katechezy. Wymóg ten jest uzasadniony troską o jednolitość i kompleksowy charakter przekazywania nauczania. Można jednak odnieść wrażenie, że brak przyzwolenia na odstępianie od dogmatycznego wykładu zasad wiary może w pewnych okolicznościach ograniczać wolność dociekań, a tym samym wpływać na wolność sumienia. Wskazując zadania katechezy, Dyrektorium zwraca również uwagę na konieczność rozwijania wiary, a nie tylko przekazywania wiadomości (DKKK, 2001, 37 i 41). Zwrócono także uwagę na konieczność uwzględnienia w procesie katechezy osiągnięć nauki świeckiej, jednak przy uwzględnieniu krytycznej analizy fundamentów filozoficznych stojących u podstaw niektórych koncepcji.

Istotnym odzwierciedleniem nowych posoborowych tendencji jest zwrócenie uwagi na konieczność dialogu ekumenicznego i międzyreligijnego, z zastrzeżeniem, że nie może taki dialog prowadzić do szerzenia indyferentyzmu religijnego (DKKK, 2001, 78–79). Stanowi to nawiązanie do głoszonych jeszcze w XIX-wiecznych dokumentach papieskich obaw przed upowszechnianiem postaw związanych z nowymi nurtami ideologicznymi. Ponadto Dyrektorium wskazuje na konieczność wykształcenia w procesie katechezy postaw asertywności wobec różnego rodzaju sekt religijnych (DKKK, 2001, 81). Znaczną część rozważań Dyrektorium poświęca nauczaniu religii w szkołach. Odnosząc się do tezy o odrębności nauczania i katechezy, Dyrektorium uwzględniając polską specyfikę wskazuje, że nauczanie religii w szkołach traktować należy jako specyficzną formę katechezy (DKKK, 2001, 82).

Dyrektorium dokonuje analizy umiejscowienia nauczania religii w strukturze szkolnictwa, wskazując wzajemne relacje Kościoła i szkoły w procesie nauczania (DKKK, 2001, 82). Dokument podkreśla, że nauczanie religii wynika z zakresu podstawowych praw człowieka, a zwłaszcza z prawa do wolności religijnej, tak ucznia jak i rodziców, którzy w ten sposób realizują prawo do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniami religijnymi (DKKK, 2001, 83). Nauczanie religii w szkołach ma istotne znaczenie dla poszerzenia możliwości ewangelizacyjnych, zwiększa bowiem zasięg oddziaływania religii, także na osoby wątpiące i niewierzące (DKKK, 2001, 84). Dyrektorium kładzie nacisk na umożliwienie nauczania religii także w szkołach niepublicznych oraz propaguje wsparcie inicjatyw w celu tworzenia szkół katolickich (DKKK, 2001, 94), w których nauczanie religii stanowi ośrodek procesu wychowawczego (DKKK, 2001, 95). Ponadto dyrektorium

wskazuje zasady opracowania i akceptacji programów nauczania religii (DKKK, 2001, 96).

W 2001 r. została wydana *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* oraz jej uszczegółowienie w postaci Programu nauczania religii. Poszczególne jej części odnoszą się do kolejnych etapów edukacji szkolnej.

Normy prawa wewnętrznego nierzymskokatolickich związków wyznaniowych działających w Polsce w odniesieniu do statusu osoby małoletniej

Przedstawienie kształtu prawnej regulacji statusu osoby małoletniej w prawach wewnętrznych nierzymskokatolickich związków wyznaniowych działających w Rzeczypospolitej Polskiej jest niewątpliwie zagadnieniem trudnym. Z uwagi na brak obowiązku upowszechniania norm prawa wewnętrznego utrudniony jest fizyczny dostęp do materiału źródłowego. Niezbyt obszerna jest również literatura przedmiotu poświęcona *stricte* opisowi powyższych zagadnień (Borecki, 2012, 78) Analizując dostępne materiały wskazać należy, że akty prawa wewnętrznego kościołów i związków wyznaniowych są mocno zróżnicowane, jeśli chodzi o poziom szczegółowości czy kultury legislacyjnej. Generalnie statuty bazują na opisie związku, jego zadań i organizacji, niewiele miejsca poświęcając kwestii miejsca małoletnich w ich strukturze. W większości analizowanych przypadków małoletnim poświęcono pojedyncze przepisy, koncentrując się na wskazaniu tego, czy mogą oni zostać uznani za członków danego Kościoła lub związku i w jakich okolicznościach.

Część kościołów czy związków wyznaniowych nie poświęca w treści swoich aktów wewnętrznych miejsca kwestii małoletnich. Są to m.in. Wschodni Kościół Staroobrzędowy nieposiadający hierarchii duchownej, Karaimski Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej. W przypadku pozostałych kościołów i związków wyznaniowych zagadnienia związane z małoletnimi uregulowano następująco. Statut Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej wskazuje w § 4 Statutu, że członkami gmin muzułmańskich stać mogą się osoby pełnoletnie (zarówno w przypadku wychowania w islamie jak też konwertyci).

Prawo wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Polsce w zakresie praw małoletnich wskazuje, że zgodnie z art. 6 mogą być oni

członkami Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego za zgodą swoich rodziców lub opiekunów. Zgodnie z powyższym artykułem Kościoł oczekuje od małoletnich potwierdzenia wiary przez świadomy akt wiary. Przyzwolenie na uczestnictwo małoletnich jako członków Kościoła koresponduje z doktryną Kościoła przyzwalającą na chrzest dzieci. W tym zakresie wskazać należy na art. 17 *Aktów wiary – O chrzcie* stanowiący, iż „chrzest to nie tylko znak wyznania wiary i znamię odróżniające chrześcijan od tych, którzy nie są ochrzczeni lecz także znak odrodzenia i początku nowego życia. Chrzest małych dzieci powinien być w Kościele zachowany”.

Prawo wewnętrzne Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej wskazuje w treści kan. 23, że wiernym Kościoła Polskokatolickiego jest każdy człowiek ochrzczony w tym Kościele, który należy do określonej parafii polskokatolickiej. Wiernym Kościoła może również zostać każdy człowiek ważnie ochrzczony w innym kościele, który przyjął zasady wiary głoszone w Kościele Polskokatolickim, bierze udział w życiu sakramentalnym Kościoła i należy do określonej parafii polskokatolickiej. Ograniczenia uprawnień osób małoletnich wynikają z wniosku *a contrario* z brzmienia kan. 23 § 3 lit. a i b aktu. Zgodnie z kan. 26 każdy wierny może bez podania przyczyny, poprzez złożenie zawiadomienia opuścić Kościół. Wydaje się, że uprawnienie to również jest przynależne tylko pełnoletnim wiernym.

Według prawa wewnętrznego Wyznaniowej Wspólnoty Żydowskiej w Rzeczypospolitej Polskiej zgodnie z art. 7 ust. 1 Prawa wewnętrznego członkiem Wspólnoty mogą być osoby pełnoletnie.

Statut Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania” wskazuje, zgodnie z § 41, że członkiem Ruchu może być również osoba małoletnia, za zgodą jej opiekunów prawnych.

Statut Zrzeszenia Wolnych Badaczy Pisma Świętego w Rzeczypospolitej Polskiej wskazuje, w myśl § 9 pkt. 3 Statutu, że członkami Zboru (a w związku z § 10 ust. 2 również Zrzeszenia) mogą być również osoby małoletnie lub nieposiadające z innych przyczyn zdolności do czynności prawnych, jeżeli zgodę na ich członkostwo wyrażą opiekunowie prawni.

Statut Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich w Polsce, stanowi zgodnie z art. 8 Statutu, że członkiem Kościoła może być każda osoba pełnoletnia lub niepełnoletnia, w przypadku, której zgodę na członkostwo wyrazili jej rodzice lub opiekunowie prawni.

Statut Kościoła Wolnych Chrześcijan w Rzeczypospolitej Polskiej wskazuje, zgodnie z § 18 Statutu, iż członkami Zboru mogą być również osoby małoletnie, za zgodą opiekunów prawnych.

Odmienne zapatrywania przyjęto w Statucie Kościoła Nowoapostolskiego w Polsce. Jest to przykład odosobnionego i ciekawego stanowiska w zakresie uznawania wolności małoletniego w sferze przekonań. Zgodnie z § 11 Statutu do grona wyznawców zaliczane są również dzieci członków Kościoła, przy czym z chwilą ukończenia 10. roku życia podejmują one samodzielną decyzję odnośnie dalszej przynależności do Kościoła.

Statut *Lectorium Rosicrucianum*, Międzynarodowej Szkoły Złotego Różokrzyża stanowi, że zgodnie z art. 6 ust. 4 pkt. 2 Statutu uczniem *Lectorium Rosicrucianum* mogą być osoby pełnoletnie. Brak jest norm umożliwiających członkowstwo w tej instytucji osobom małoletnim.

Statut Związku Wyznaniowego „KANZEON” Związek Buddyjski stanowi, zgodnie z art. 12, że członkiem Związku mogą być również osoby małoletnie, pod warunkiem uzyskania pisemnej zgody udzielonej przez rodziców lub opiekunów prawnych.

Statut Ewangelicznego Związku Braterskiego w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, że zgodnie z § 6 Statutu członkami Związku mogą być również osoby małoletnie po uzyskaniu zgody opiekunów prawnych.

Statut Kościoła Ewangelicznych Chrześcijan w Rzeczypospolitej Polskiej, zgodnie z § 8 Statutu stanowi, że członkami Kościoła mogą być również osoby niepełnoletnie po uzyskaniu zgody rodziców bądź opiekunów prawnych.

Statut Kościoła Bożego w Chrystusie, stanowi zgodnie z § 19 pkt. 4 Statutu, że do zboru zaliczane są również dzieci członków Kościoła.

Statut Wiary Bahai stanowi, zgodnie z art. 30, że członkami organizacji są wyłącznie osoby pełnoletnie.

Statut Związku Buddyjskiego Bencien Karma Kamtsang stanowi zgodnie z § 9, że członkami Związku mogą być także osoby małoletnie, które uzyskały odpowiednią zgodę udzieloną przez rodziców lub opiekunów prawnych.

Statut Polskiego Kościoła Słowiańskiego stanowi, zgodnie z § 7, iż członkiem Kościoła może być także osoba małoletnia, po uzyskaniu zgody opiekunów prawnych.

Prawo wewnętrzne Kościoła Starokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, że zgodnie z § 18 wiernym Kościoła może zostać także osoba małoletnia, która uzyska zgodę rodziców lub opiekunów prawnych.

Statut Kościoła Panteistycznego „PNEUMA”, stanowi zgodnie z art. 22, że wyznawcą Kościoła może zostać osoba pełnoletnia w rozumieniu Kodeksu cywilnego. Statut nie przewiduje odstępstw od powyższego wymogu.

Prawo wewnętrzne Chrześcijańskiego Kościoła Reformacyjnego stanowi, zgodnie z § 10 ust. 2 prawa wewnętrznego, że członkiem Kościoła

może być również osoba małoletnia, która uzyskała zgodę przedstawicieli ustawowych.

Statut Ligii Muzułmańskiej w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, zgodnie z § 10, że członkiem zwyczajnym Ligii może zostać jedynie osoba pełnoletnia. Jednakże z uwagi na występowanie kilku kategorii członkostwa Statut wskazuje, że członkiem wspierającym może być każda osoba fizyczna wyznania muzułmańskiego (§ 10 pkt 2), natomiast członkiem podopiecznym także osoba małoletnia po uzyskaniu zgody opiekunów prawnych (§ 10 pkt 3). Kwestią dyskusyjną wydaje się wzajemna relacja norm § 10 pkt. 2–3. Określenie „każda osoba fizyczna” obejmuje również osoby małoletnie. Należy jednak przyjąć, że członkami wspierającymi nie mogą być osoby małoletnie.

Statut Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego w Rzeczypospolitej Polskiej zgodnie z § 8 stanowi, że członkiem Kościoła może być osoba pełnoletnia. Statut nie zawiera norm pozwalających na włączenie do Kościoła osób małoletnich nawet po uzyskaniu zgody opiekunów prawnych.

Statut Związku Taoistów „TAO TE KING” stanowi, zgodnie z § 6, że członkiem Związku może zostać osoba pełnoletnia. Statut nie przewiduje możliwości uzyskania członkostwa przez osoby małoletnie.

Statut BEIT Polska – Związku Postępowych Gmin Żydowskich w art. 8 ust. 1 pkt. 3 wskazuje, że co do zasady członkiem Związku może być osoba, która ukończyła 18 lat. Jednakże przewidziane zostały pewne odstępstwa. Zgodnie z art. 8 ust. 2 członkiem zwyczajnym może zostać osoba będąca współmałżonkiem członka Związku, a która nie spełnia m.in. warunku ukończenia 18 roku życia. Wyjątek ten dotyczyć może oczywiście na gruncie prawa polskiego kobiet, które zawarły związek małżeński za zgodą sądu opiekuńczego po ukończeniu 16 roku życia. Drugim wyjątkiem jest sytuacja określona w treści art. 8 ust. 3 Statutu, pozwalająca na przyjęcie do Związku osoby małoletniej, która ukończyła 13 rok życia, którego co najmniej jeden z rodziców lub opiekunów prawnych należy do związku i którego rodzice lub opiekunowie wyrażą zgodę na to przystąpienie.

Analizując wskazane powyżej przykłady można uogólnić, iż w większości przypadków prawo wewnętrzne kościołów lub związków wyznaniowych uzależnia możliwość uzyskania członkostwa w danym związku od osiągnięcia pełnoletniości ewentualnie od uzyskania zgody rodziców lub opiekunów prawnych.

Nie sposób jednak nie zauważyć, że w części związków nie przewidziano możliwości uzyskania członkostwa przez osoby małoletnie. Powstaje zatem istotne pytanie, czy tego rodzaju regulacje nie naruszają zasady

wolności sumienia i wyznania obowiązującej w Polsce? Brak możliwości uczestniczenia w życiu wspólnoty wyznaniowej nawet pomimo woli rodziców lub opiekunów prawnych wydaje się oczywistym naruszeniem wolności decydowania o sprawach światopoglądu i wyznania.

Zdecydowanie najciekawszym jest rozwiązanie przyjęte w prawie wewnętrznym Kościoła Nowoapostolskiego, które przyznaje wolność decydowania małoletniemu, który ukończył 10 rok życia.

* * *

Status osoby małoletniej w prawie kanonicznym został wyczerpująco uregulowany w ostatniej kodyfikacji prawa kanonicznego – Kodeksie z 1983 roku. Należy zwrócić uwagę na dostosowanie norm dotyczących granic pełnoletniości do rozwiązań powszechnie obecnych w prawie świeckim.

Zagadnienie wolności sumienia i wyznania osób małoletnich w prawie kanonicznym odzwierciedla ewolucję poglądów władz Kościoła na zagadnienie wolności przekonań w ogólności. Początkowo idea taka spotykała się ze zdecydowanym sprzeciwem Kościoła, widzącego w nim zagrożenia dla ustalonego porządku. Stanowisko takie jest zrozumiałe w sytuacji gdy uwzględniony zostanie kontekst historyczny, w którym ukazywały się poszczególne dokumenty Kościoła traktujące o wolności sumienia i wyznania. Należy bowiem pamiętać, że Kościół będąc instytucją o tradycyjnym charakterze, siłą rzeczy z nieufnością podchodził do nowych ideologii, które mogły niekorzystnie odbić się zarówno na kondycji, jak i pozycji, Kościoła w społeczeństwie. Ponadto Kościół często traktowany był jako sprzymierzeniec aktualnych władz świeckich, przeciwko którym skierowane były nowe ideologie. Z tego powodu krytyczne postawy skierowane były również wobec Kościoła.

Jak wskazuje się w literaturze współczesna doktryna Kościoła katolickiego w zakresie wychowania została ukształtowana w drugiej połowie XX w. Kościół konsekwentnie przyznaje prymat rodzicom w zakresie określania kierunku rozwoju dziecka, ze szczególnym uwzględnieniem pierwszoplanowej roli woli ojca (Bielecki, 2017, 8). Stanowisko przyznające dzieciom wolność sumienia, ale z zastrzeżeniem roli rodziców jako kształtujących postawę moralną dzieci, jest podkreślane od czasów *Vaticanum II* do chwili obecnej (Proniewski, 2012, 30–31).

Stanowisko wobec idei wolności przekonań osób małoletnich uległo zdecydowanej zmianie dopiero po Soborze Watykańskim II. Dorobek Soboru, jak też późniejszych dokumentów Kościoła, świadczy o akceptacji

prawa jednostki do swobody w określeniu swojego światopoglądu. Nie jest to oczywiście równoznaczne z akceptacją indyferentyzmu religijnego, na co wskazują liczne dokumenty Kościoła przywołane uprzednio.

Polskie dokumenty kanoniczne z uwagi na hierarchiczny charakter norm prawa kanonicznego pozostają w zgodzie z normami prawa ogólnego, zachowując jednak pewne odrębności wynikające ze specyfiki polskich warunków. Podobne uwagi są aktualne w stosunku do praw partykularnych poszczególnych diecezji.

W przypadku praw wewnętrznych nierzymskokatolickich związków wyznaniowych należy w mojej ocenie zwrócić uwagę po pierwsze na szczołość norm poświęconych prawom małoletnich, które sprowadzają się do określenia głównie momentu, w którym dana osoba może zostać włączona w skład danej grupy wyznaniowej. Po drugie na wiążącą się z powyższym zagadnieniem kwestię zgodności norm nierzymskokatolickich związków wyznaniowych z normami gwarantującymi małoletnim wolność sumienia i wyznania. Jak wynika z przeprowadzonej analizy zapisów statutów i praw wewnętrznych poszczególnych związków wyznaniowych nierzymskokatolickich napotkać można w nich regulacje uniemożliwiające małoletnim stanie się członkiem danej wspólnoty. Stanowi to w mojej ocenie ewidentny przykład naruszenia wolności wyznania małoletniego poprzez uniemożliwienie mu swobodnego udziału w praktykach religijnych.

BIBLIOGRAFIA

Leon XIII, 1884, Encyklika *Nobilissima gallorum Gens*, Rzym.

Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, 1917, „Acta Apostolicae Sedis”, vol. 9, pars 2, s. 1–593.

Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, 1966, „Acta Apostolicae Sedis”, vol. 58, s. 728–739.

Kodeks prawa kanonicznego, 1983, Poznań.

Papieska Rada ds. Jedności Chrześcijan, 1994, *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu*, „Communio”, t. 14, nr 2, s. 3–93.

Jan Paweł II, 1998, *Motu proprio Ad tuendam fidem*, Rzym.

Kodeks kanonów Kościołów wschodnich, 2002, Lublin.

II Polski Synod Plenarny (1991–1999), 1994, Katowice.

- Konferencja Episkopatu Polski, 2001, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Warszawa.
- I Synod Archidiecezji Białostockiej*, 2000, Białystok.
- Pierwszy Synod Diecezji Kaliskiej*, 2009, Kalisz.
- Uchwały I Synodu Diecezji Toruńskiej. Prawo partykularne Kościoła toruńskiego*, 2011, Toruń.
- I Synod Diecezji Tarnowskiej*, 2013, Tarnów.
- Banaszak M., 1991, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 4, Warszawa.
- Bielecki M., 2017, *Wychowanie dziecka zgodnie z przekonaniami rodziców jako podstawowy element bezpieczeństwa rodziny w Kodeksie Katolickich Kościołów Wschodnich na tle nauczania Kościoła katolickiego i prawa polskiego. Wybrane aspekty*, w: *Wolność sumienia i religii a bezpieczeństwo i porządek publiczny*, red. J. Nikołajew, P. Sobczyk, K. Walczuk, Warszawa – Siedlce, s. 7–22.
- Borecki P., Janik C., 2012, *Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich związków wyznaniowych w Polsce – wybór aktów prawnych*, Warszawa.
- Bujak G., 2010, *Synody diecezjalne Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1922–1931*, Kielce.
- Chlewiński Z., 1989, *Formacja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. J. Bieńkowski [i in.], Lublin, kol. 389.
- Czekalski R., 2002, *Polskie dokumenty katechetyczne po Soborze Watykańskim II*, „*Studia Theologica Varsaviensia*”, t. 40, nr 2, s. 29–30.
- Gerosa L., 1999, *Prawo Kościoła*, Poznań.
- Góralski W., 2003, *Prawo kościelne a prawo państwowe*, „*Studia Płockie*”, t. 31, s. 81–97.
- Góralski W., 2006, *Lud Boży. Kościelne prawo osobowe*, Częstochowa.
- Jabłońska P., 2022, *Wolność sumienia i wyznania osoby małoletniej w Polsce w latach 1918–2015*, Pelplin.
- Krukowski J., 2007, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa.
- Lempa F., 1987, *Księga VI. Sankcje w Kościele*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r.*, t. 4, red. W. Wójcik, J. Krukowski, F. Lempa, Lublin, s. 119–218.
- Lempa F., 2013, *Kompetencje, uprawnienia i obowiązki w Kościele katolickim*, Białystok.

- Lubac H. de, 2004, *Kościoty partykularne w Kościele powszechnym*, Kraków.
- Marek Z., 2014, *Katechizm Kościoła katolickiego źródłem formacji chrześcijanina*, „Studia Katechetyczne”, t. 10, s. 111–128.
- Paprocki H., 1976, *Hipolita Rzymskiego „Tradycja Apostolska”*, „Studia Theologica Varsaviensia”, t. 14, z. 1, s. 145–169.
- Pasternak F.S., 1984, *Historia kodyfikacji i charakterystyka nowego Kodeksu prawa kanonicznego*, „Prawo Kanoniczne”, t. 27, nr 3–4, s. 17–29.
- Pawlina K., 1994, *Nowa ewangelizacja w szkole*, Warszawa.
- Pawluk T., 1990, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, Olsztyn.
- Pietrzak M., 2010, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa.
- Proniewski A., 2012, *Promocja rodziny w nauczaniu Benedykta XVI*, „Studia nad Rodziną”, t. 16, nr 1–2, s. 13–32.
- Rynkowski M., 2013, *Sądy wyznaniowe we współczesnym europejskim porządku prawnym*, Wrocław.
- Serralheiro D., 1991, *Specyfika i cechy charakterystyczne szkolnej nauki religii*, „Communio”, t. 11, nr 2, s. 67–73.
- Skarpetowski J., 1991, *Szkolna lekcja religii a katecheza parafialna w dokumentach Kościoła po Soborze Watykańskim II i w dokumentach Synodu Niemieckiego z 1974 r.*, „Katecheta”, nr 3, s. 141–146.
- Starowieyski M., 1998, *Pierwsi Świadkowie*, Kraków.
- Subera I., 1977, *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, Warszawa.
- Tomasik P., 1999, *Nowe wyzwania dla katechezy i kształcenia religijnego w szkole*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, t. 12, s. 243–258.
- http://www.columbia.edu/cu/lweb/digital/collections/cul/texts/ldpd_60299_36_001/ [27.10.2023].
- http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/motu/ad_tuendam.html [27.10.2023].
- http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_XVI/motu/omnium_26102009.html [27.10.2023].
- https://w2.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio_documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-iudex-dominus-iesus.html [27.10.2023].

https://w2.vatican.va/content/francesco/it/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20160531_de-concordia-inter-codices.html [27.10.2023].

http://diecezja.lublin.pl/kkw/pdf/Kodeks_cz.1.pdf [27.10.2023].

Encyclicals | PIUS X (vatican.va) [27.10.2023].

https://w2.vatican.va/content/pius-XI/la/motu_proprio/documents/hf_p-11_motu-proprio_19230629_orbem-catholicum.html [27.10.2023].

<https://www.ewtn.com/library/CURIA/CATTEACH.HTM> [27.10.2023].

https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/Pawel_vi/adhortacje/evangelii_nuntiandi.html [27.10.2023].

https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/adhortacje/catehesi.html [27.10.2023].

http://www.ultramontes.pl/katechizm_rzymski.htm [27.10.2023].

http://w2.vatican.va/content/pius-XI/en/encyclicals/documents/hf_p-XI_enc_31121929_divini-illius-magistri.html [27.10.2023].